

*Andrzej Bogus**

KREDYTY W TEORII RACJONALNEGO WYBORU KONSUMPCJI

WPROWADZENIE

W teorii bankowości problematyka kredytów konsumpcyjnych była tradycyjnie ujmowana jako wtórna w stosunku do kredytowania podmiotów gospodarczych. Prymat bankowości korporacyjnej nad detaliczną spowodował brak większego zainteresowania teoretycznym zagadnieniem funkcjonowania gospodarstw domowych na rynku produktów bankowych. Stąd istnieje silna potrzeba podejmowania zarówno studiów teoretycznych, jak i badań empirycznych dotyczących związków gospodarstw domowych z sektorem bankowym, w tym także ich aktywnej roli na rynku kredytowym.

Problematyka kredytów konsumpcyjnych rozpatrywana może być na dwóch płaszczyznach:

- w kontekście racjonalizacji wyboru gospodarstw domowych,
- w ujęciu strategii działania banku.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest teoretyczna analiza znaczenia kredytów w optymalizacji konsumpcji gospodarstw domowych. Celem tych rozważań jest określenie warunków, w których korzystanie z kredytów jest zgodne z realizacją głównego celu gospodarstw domowych – maksymalizacją użyteczności konsumpcji. Kredyty są bowiem podstawowym narzędziem alokacji w czasie konsumpcji, której użyteczność może znacznie przekraczać koszty tego wyboru. Ważnym elementem podejmowanych rozważań teoretycznych jest zwrócenie uwagi na makroekonomiczne konsekwencje dynamiki kredytów dla ludności oraz wskazanie na niebezpieczeństwa nadmiernego zadłużenia się gospodarstw domowych.

* Doktor w Katedrze Finansów i Bankowości Uniwersytetu Łódzkiego.

1. KONSUMPCYJNA FUNKCJA GOSPODARSTW DOMOWYCH

W procesie gospodarowania ważną rolę odgrywają gospodarstwa domowe, które są wyodrębnionymi i ekonomicznie samodzielnymi podmiotami. Decyzje podejmowane przez te mikropodmioty mają wpływ na funkcjonowanie całego systemu gospodarczego. Racjonalność ich decyzji determinuje efektywność makroekonomiczną. Są one jednocześnie podmiotami specyficznymi, gdyż ich wybory dotyczą przede wszystkim sfery konsumpcji i aktywności na rynku pracy. Podmioty te pełnią więc dwie podstawowe funkcje: konsumpcyjną i produkcyjną¹. Istotą funkcji konsumpcyjnej jest zaspokajanie potrzeb rodziny, które w historycznym procesie rozwoju ulegają ciągłej ewolucji. Funkcja produkcyjna wyraża się w konieczności podejmowania poza gospodarstwem domowym działalności dochodowej umożliwiającej uzyskiwanie środków na konsumpcję. Podstawowymi rodzajami dochodów są: dochody z pracy najemnej oraz dochody z tytułu własności kapitału i ziemi.

Między tymi dwoma funkcjami istnieje ścisły związek. W gospodarce rynkowej konsumpcja jest bowiem rosnącą funkcją dochodu. W teorii konsumpcji brak jest jednoznacznego określenia tej funkcyjnej zależności. Związek między zmianami w konsumpcji a dynamiką dochodów wyjaśniany jest na gruncie teorii dochodu absolutnego, teorii dochodu relatywnego oraz teorii dochodu permanentnego².

W ujęciu teorii dochodu absolutnego, sformułowanej przez J. Keynesa, w miarę wzrostu dochodu udział wydatków na konsumpcję maleje, a rośnie skłonność do oszczędzania³. Malejąca, tzw. krańcowa skłonność do konsumpcji, czyli coraz mniejszy przyrost wydatków na konsumpcję w stosunku do zwiększających się dochodów, implikuje procesy dostosowywania się globalnego popytu do rosnącej produkcji. Z punktu widzenia teorii konsumpcji koncepcja dochodu absolutnego ma duże znaczenie, gdyż pozwala przewidywać w krótkich okresach zachowania gospodarstw domowych w obszarze dynamiki konsumpcji i wzrostu ich oszczędności.

W teorii dochodu relatywnego (J. S. Duesenberry'ego i F. Modiglianiego) przyjmuje się, że wydatki na bieżącą konsumpcję nie zależą od bieżącego dochodu, lecz zdeterminowane są osiągniętym już poziomem konsumpcji. Podstawowym czynnikiem wyznaczającym zachowania gospodarstw domowych jest więc potrzeba utrzymania dotychczasowego poziomu konsumpcji, nawet w warunkach fluktuacji bieżących dochodów. Zjawisko zablokowania spadku

¹ R. Milewski (red.), *Elementarne zagadnienia ekonomii*, PWN, Warszawa 1999, s. 133.

² Syntetyczna prezentacja tych teorii przedstawiona została w: W. Kamiński, *Teoria konsumpcji*, [w:] M. Nasiłowski (red.), *O teoriach współczesnego kapitalizmu*, Warszawa 1978, s. 129 i n.

³ J. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa 1985, s. 122.

konsumpcji określane jest tzw. efektem rygla lub zapadki⁴. Podstawowym narzędziem stabilizacji konsumpcji są nagromadzone wcześniej oszczędności. W sytuacji ponownego wzrostu dochodów gospodarstwa domowe będą przeznaczały większość tych przyrostów na odbudowę oszczędności. Dopiero po tej odbudowie i osiągnięciu poprzedniego poziomu zaspokajania potrzeb większe dochody skierowane zostaną na przyrost konsumpcji.

Rozwinięciem teorii dochodu względnego jest sformułowana przez M. Friedmana koncepcja dochodu permanentnego⁵. Stanowi ona istotny wkład w rozwój teorii konsumpcji. Czynnikiem determinującym rozmiary konsumpcji nie jest dochód bieżący gospodarstw domowych, lecz tzw. dochód stały (permanentny). Dochód stały traktowany jest jako substytut realnego majątku. Wartość rynkowa majątku zależy od spodziewanego dochodu poszczególnych składników aktywów w przyszłości. Dochód permanentny jest więc zdyskontowaną na dany moment wartością przyszłych dochodów z posiadanego portfela aktywów, który obejmuje: zasoby pieniężne, papiery wartościowe, dobra realne oraz tzw. kapitał ludzki⁶. Zgodnie z teorią dochodu permanentnego gospodarstwa domowe dostosowują więc wydatki konsumpcyjne nie do bieżących wpływów, lecz do dochodu stałego, który jest zdeterminowany wielkością nagromadzonych aktywów.

Bez względu na szczegółową interpretację funkcyjnej zależności między wysokością dochodów a rozmiarami konsumpcji należy podkreślić, że dochody stanowią „ograniczenie budżetowe” zachowań gospodarstw domowych, wymuszając dokonywanie racjonalnych wyborów w obszarze spożycia.

2. KRYTERIA OPTIMALIZACJI KONSUMPCJI

Dążąc do optymalizacji podstawowej funkcji celu, gospodarstwo domowe dokonuje wyborów dotyczących⁷:

- rzeczowej struktury konsumpcji bieżącej,
- ilości czasu pracy i czasu wolnego,
- struktury czasowej konsumpcji (wielkości oszczędności i zadłużenia).

W teorii ekonomii problematyka optymalizacji wyborów gospodarstw domowych dotyczących rzeczowej struktury konsumpcji jest bardzo rozbudowana. Wykorzystywane są tu kategorie analizy subiektywno-marginalistycznej,

⁴ R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii*, PWN, Warszawa 1998, s. 149.

⁵ Por. M. Belka, *Doktryna ekonomiczno-społeczna Milтона Friedmana*, PWN, Warszawa, 1986, s. 157 i n.

⁶ Por. A. Kaźmierczak, *Polityka pieniężna w gospodarce rynkowej*, PWN, Warszawa 2000, s. 135–138.

⁷ R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii...*, s. 134.

takie jak: użyteczność krańcowa, krzywa obojętności, linie ograniczenia budżetowego oraz model równowagi konsumenta⁸.

W analizie tej przyjmuje się, że gospodarstwa domowe postępując racjonalnie maksymalizują własne korzyści poprzez wybór możliwie najlepszej, optymalnej kombinacji konsumowanych dóbr. Przy danych ich cenach, skali preferencji i ograniczeniu budżetowym konsument dokonuje takich wyborów, by osiągnąć najwyższą użyteczność całkowitą.

Taką kombinację konsumowanych dóbr, uwzględniającą „mapę preferencji” i ograniczenia budżetowe, nazywa się stanem równowagi konsumenta, w którym użyteczność wybranej struktury konsumpcji jest najwyższa. Stan równowagi konsumenta jest więc wymiernym kryterium optymalizacji struktury spożycia w gospodarstwach domowych.

Z punktu widzenia teorii kredytu szczególne znaczenie ma optymalizacja czasowej struktury konsumpcji. Gospodarstwo domowe dokonuje wyborów dotyczących nie tylko optymalnej kombinacji dóbr, lecz także wybiera między konsumpcją w okresie bieżącym a konsumpcją w okresie przyszłym. Problematyka kredytu konsumpcyjnego może być więc rozpatrywana w aspekcie alokacji konsumpcji w czasie. Optymalizacja konsumpcji w czasie w sposób immanentny związana jest z teorią oszczędności (sald transakcyjnych). W sposób interesujący zaprezentowana została ona przez tzw. Szkołę Cambridge, której głównymi przedstawicielami byli A. Marshall i C. Pigou. W teorii pieniądza zaznaczyli się jako autorzy dochodowej formuły popytu na pieniądź, w której podstawowe znaczenie ma współczynnik „k”, oznaczający skłonność do utrzymywania pewnej części otrzymywanych dochodów w pieniężnej formie⁹. Istotna wartość takiego ujęcia popytu na salda transakcyjne, czyli tworzenia oszczędności, polega na wprowadzeniu do analizy alokacji konsumpcji w czasie kategorii preferencji gospodarstw domowych. Podmioty te oceniają z jednej strony użyteczność sald transakcyjnych, z drugiej uwzględniają koszty alternatywne, czyli utratę korzyści z tytułu odłożenia w czasie konsumpcji. W ten sposób wprowadzona została do teorii konsumpcji kategoria „preferencji w czasie” (*time preference*). Określa ona, o ile musi być wyższa użyteczność konsumpcji przyszłej, aby zrekompensowała przykrość utraty konsumpcji bieżącej. Przyjmując założenie, że konsumpcja bieżąca ma wyższą użyteczność od konsumpcji przyszłej,

⁸ Szczegółowa prezentacja teorii wyboru konsumenta jest ważnym elementem wszystkich opracowań z dziedziny mikroekonomii. Por. D. Begg, S. Fisher, R. Dornbusch, *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa 1996, s. 142 i n.

⁹ Dochodowa wersja równania ma postać: $\frac{M}{P} = K \cdot Y$, gdzie: M – ilość pieniądza, P – poziom cen, Y – dochód narodowy, K – współczynnik „Cambridge”. Por. Z. Fedorowicz, *Teoria pieniądza*, Poltex, Warszawa 1992, s. 36.

jednostki będą tylko wtedy skłonne tworzyć oszczędności (saldo transakcyjne), gdy nadwyżka użyteczności odłożonej konsumpcji zrekompensuje utratę korzyści konsumpcji bieżącej.

Na rynku pieniądza subiektywna kategoria „preferencji w czasie” wyrażona zostaje w postaci stopy procentowej, jako „wynagrodzenie za wyczekiwanie”¹⁰. Koncepcja *time preference* i stopy procentowej stanowiąc może teoretyczną podstawę analizy optymalizacji konsumpcji w czasie. Skłonność do tworzenia oszczędności, a tym samym odkładania na przyszły okres konsumpcji, zależy od relacji stopy procentowej do stopy preferencji czasowej. Gospodarstwa domowe będą skłonne powiększać oszczędności dotąd, dopóki stopa procentowa przewyższa ich stopę preferencji czasowej. Po ich zrównaniu dalsze tworzenie oszczędności nie będzie miało racjonalnego uzasadnienia.

Analogicznie rozpatrywać można alokację konsumpcji w kierunku jej przyspieszenia w stosunku do przewidywanych przyszłych strumieni dochodów. W tym przypadku stopa procentowa, jako cena pieniądza, jest kosztem pozyskania pieniądza z rynku. Zwiększanie konsumpcji bieżącej poprzez korzystanie z kredytów i pożyczek wiąże się z podniesieniem jej użyteczności, ale i z obciążeniem przyszłych dochodów kosztem spłacanych odsetek. W tym aspekcie optymalizacji konsumpcji w czasie gospodarstwo domowe dokonuje oceny, o ile musi być wyższa użyteczność konsumpcji aktualnej, aby zrekompensowała przykrość zmniejszenia rozmiarów konsumpcji w przyszłych okresach (przy założeniu stabilnych cen i dochodów). Warunkiem racjonalności wykorzystywania kredytów w alokacji konsumpcji w czasie jest więc wyższa ocena efektu wzrostu jej użyteczności obecnej od efektu zmniejszania wolumenu konsumpcji w przyszłości. Czynnikiem determinującymi racjonalność wyboru w tym zakresie są: stopa preferencji czasowej (w jakim stopniu oceniamy wyżej użyteczność konsumpcji bieżącej nad utratą konsumpcji w przyszłości) oraz stopa oprocentowania kredytów (obciążająca przyszłe dochody).

Optymalizacja czasowej struktury konsumpcji jest więc ważnym obszarem racjonalnych wyborów gospodarstw domowych. Kryteria racjonalności wyprowadzone mogą być z teorii zachowań tych podmiotów gospodarczych oraz teorii pieniądza odnoszących się do analizy popytu na pieniądz, z których kategoria „preferencji w czasie” ma szczególne znaczenie.

3. MAKROEKONOMICZNE ZNACZENIA KREDYTÓW KONSUMPCYJNYCH

Jak starano się już wykazać, kredyt jest ważnym instrumentem kształtującym racjonalne wybory w skali mikroekonomicznej poprzez zwiększenie

¹⁰ Tamże, s. 38.

użyteczności konsumpcji w wyniku jej alokacji w czasie. Analizując rolę kredytów konsumpcyjnych zwrócić należy także uwagę na ich aspekty makroekonomiczne. Nasuwa się fundamentalne pytanie: jaki jest wpływ wzrostu akcji kredytowania gospodarstw domowych na równowagę makroekonomiczną?

W teorii pieniądza i bankowości brak jest jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie. Formułowane są często przeciwstawne poglądy. Genetyczną przyczyną tych rozbieżności jest kontrowersja wobec uznania aktywnej bądź neutralnej roli impulsów monetarnych w mechanizmach transmisji na realne procesy gospodarcze. Problematyka oddziaływania podaży pieniądza na koniunkturę gospodarki jest kluczowym zagadnieniem w różnych nurtach teorii pieniądza¹¹. Generalnie wyróżnić można dwa modele transmisji:

- neutralnej roli polityki pieniężnej w oddziaływaniu na procesy gospodarcze (ilościowa teoria pieniądza),
- aktywnego oddziaływania impulsów monetarycznych na koniunkturę gospodarczą (teoria preferencji płynności).

Wielkość akcji kredytowej, poprzez tworzenie tzw. wkładów pochodnych i przyrost pieniądza depozytowego, wpływa na rozmiary ogólnej podaży pieniądza. Stąd, w zależności od uznania roli polityki monetarnej w mechanizmie transmisji na procesy gospodarowania, formułowane mogą być opinie o znaczeniu kredytów konsumpcyjnych w funkcjonowaniu gospodarki. Na gruncie egzogenicznej roli polityki pieniężnej uznawana jest teza, iż nadmierne zwiększanie akcji kredytowej powoduje zjawiska inflacyjne i destrukcyjnie oddziałuje na gospodarkę. Odmienna opinia może być wyrażona, gdy przyjęta zostanie koncepcja endogenicznej roli impulsów monetarnych w oddziaływaniu na realne procesy gospodarcze. W takim ujęciu polityka monetarna, a więc i kredytowa, staje się ważnym instrumentem makroekonomicznej polityki kreowania dodatkowego efektywnego popytu.

Empiryczną egzemplifikacją przedstawionego wyżej dualizmu teoretycznego był znany spór o wpływ kredytów konsumpcyjnych na gospodarkę w Stanach Zjednoczonych¹². Zwolennicy aktywnej roli kredytów konsumpcyjnych wskazywali na ich znaczenie w zwiększaniu efektywnego popytu, a tym samym i możliwości sprzedaży oraz rozszerzenia produkcji. Przeciwnicy wykorzystywania polityki kredytowej w aktywizowaniu gospodarki podkreślali

¹¹ W sposób syntetyczny mechanizmy transmisji w ujęciu monetarystycznym i postkeynesowskim przedstawione zostały w pracy: P. Schaal, *Pieniądz i polityka pieniądza*, PWE, Warszawa 1996, s. 169–195.

¹² Por. R. Domaszewicz, *Rola kredytu konsumpcyjnego i długu publicznego w rozwoju gospodarki amerykańskiej w okresie 1920–1963*, „Zeszyty Naukowe WSE w Krakowie” 1966, nr 10.

zagrożenia inflacyjne i fałszywe sygnały wprowadzające w błąd producentów w ich ocenach przyszłych możliwości sprzedaży i osiągnięcia zysków. Zwracano także uwagę na wpływ zadłużenia kredytowego, które w warunkach recesyjnego spadku dochodów może opóźnić poprawę koniunktury.

Reasumując należy podkreślić, iż dla pełnej oceny roli kredytów w dokonywaniu racjonalnych wyborów konsumpcji gospodarstw domowych uwzględnić trzeba makroekonomiczne uwarunkowania dynamiki tych kredytów. W celu przeciwdziałania nadmiernej ich ekspansji, bank centralny powinien uruchomić narzędzia ograniczające płynność sektora bankowego, które spowodują także zmianę parametrów wyboru gospodarstw domowych, przy których zmniejszy się ich skłonność do zaciągania kredytów.

4. SKŁONNOŚĆ DO KORZYSTANIA Z KREDYTÓW PUŁAPKA ZADŁUŻENIA

Stojąc na gruncie racjonalności wyboru kredytu w alokacji konsumpcji w czasie (pomijając takie motywy, jak naśladownictwo, moda itp.), można sformułować tezę, iż przy danej ocenie użyteczności przesunięcia konsumpcji w czasie popyt na kredyty jest funkcją dopuszczalnego obniżenia dochodów przyszłych kosztami jego obsługi. Podstawowym czynnikiem determinującym skłonność do korzystania z kredytu jest przeciwdziałanie takiemu obciążeniu przyszłych dochodów, które powodowałyby utratę zdolności regulowania bieżących zobowiązań. Przyszłe salda transakcyjne, pomniejszone o koszt obsługi zadłużenia kredytowego, powinny osiągnąć poziom zapewniający trwałe wywiązywanie z płatności. Przyjmuje się, że jest to podstawowe ograniczenie budżetowe gospodarstw domowych w korzystaniu z kredytów konsumpcyjnych. Można więc określić dwa zasadnicze czynniki determinujące popyt na ten produkt bankowy. Są to cena kredytu (stopa procentowa) oraz obecne i przewidywane dochody. Wzrost stopy procentowej oznacza przy stałych dochodach wyższy koszt obsługi kredytu. Wyższa użyteczność przyspieszonej konsumpcji w czasie będzie powodowała niewspółmierny wzrost wyrzeczeń w przyszłości, czyniąc ten wybór nieracjonalnym. Odwrotna sytuacja wystąpi w przypadku wzrostu dochodów. Popyt na kredyty będzie rósł, ponieważ przy danym oprocentowaniu zwiększa się możliwość wygenerowania przyszłych sald transakcyjnych na poziomie zapewniającym bezpieczeństwo utrzymania płynności.

Obok ograniczenia budżetowego ważnym czynnikiem konstytuującym popyt na kredyty jest różna ocena użyteczności alokacji konsumpcji w różnych

okresach funkcjonowania gospodarstw domowych. W teorii cyklu życiowego zakłada się, że gospodarstwo domowe przewiduje taki rozkład konsumpcji, aby oszczędności zgromadzone w latach produkcyjnych umożliwiły spłatę zaciągniętych kredytów oraz utrzymanie pożądanego standardu konsumpcji w okresie produkcyjnym. Zgodnie z tym cyklem, w początkowych latach rozwoju gospodarstwa domowe częściej zaciągają kredyty. W następnych etapach rosną oszczędności na spłaty kredytów i inwestycji finansowych okresu schyłkowego¹³.

Wskazując na warunki bezpiecznego zadłużenia się gospodarstw domowych zwrócić należy uwagę na możliwość wystąpienia zjawisk patologicznych w tym obszarze. Wiązą się one z nadmiernym zadłużeniem. Naruszenie warunków racjonalnego korzystania z kredytów prowadzić może do „pułapki zadłużenia”. Sprzyja temu rosnąca aktywność banków w promowaniu kredytów konsumpcyjnych, szczególnie za pomocą kart płatniczych. Problem nadmiernego zadłużenia jest szczególnie widoczny w krajach wysoko rozwiniętych. I tak np. amerykańskie gospodarstwo domowe ma do dyspozycji średnio 13 kart płatniczych obciążonych długiem przekraczającym 7,5 tys. \$ (w roku 1990 zadłużenie to wynosiło 3 tys. \$). Przeciętne zadłużenie gospodarstwa domowego z tytułu korzystania z różnych kredytów przekracza 100% jego rocznych dochodów¹⁴. Sytuacja jest tym bardziej niebezpieczna, że ten gwałtowny wzrost zadłużenia nastąpił w gospodarstwach domowych średnio zamożnych, o dochodach rocznych poniżej 50 tys. \$. Ich skłonność do korzystania z kredytów była zdeterminowana przez zjawisko „demokratyzacji kredytów” i odejścia od kryteriów racjonalnego wyboru i analizy kosztów ich funkcjonowania. Konsekwencją tego jest powstanie niebezpiecznego zjawiska „pułapki zadłużenia”, która prowadzić może do konieczności zaciągania kolejnych kredytów przeznaczonych na obsługę zaciągniętych wcześniej¹⁵.

Reasumując można stwierdzić, że tendencja do nadmiernego korzystania z kredytów konsumpcyjnych stwarza istotne problemy dla racjonalnego funkcjonowania gospodarstw domowych oraz bezpieczeństwa systemu bankowego. Kredyty konsumpcyjne w strategii banków komercyjnych stanowią jednak przedmiot odrębnych badań i analiz.

¹³ Por. W. Jaworski (red.), *Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej*, Poltex, Warszawa 1999, s. 214.

¹⁴ Por. G. Znekerman, *Amerykanie tkwią już po uszy w długach*, „Gazeta Wyborcza” z 17.07.2000 r.

¹⁵ Por. B. Wysocki, *Czy Amerykanom grozi kredytowy kac*, „Gazeta Wyborcza” z 2.10.2000 r.

Andrzej Bogus

CREDITS IN THE THEORY OF OPTIONAL CHOICE OF CONSUMPTION

The aim of the article is the analysis of using credits in the process of optimizing the consumption. The article is an attempt to join the theory of optional choice of household with the credit policy of banks.

The criteria of optionality stem from the theory of money based on the category of "time preference". In the theoretical considerations the author focuses on macroeconomic consequences of too high level of consumer credits.